

Олександр Корнієвський, д. політ. н.

Національний інститут стратегічних досліджень, Україна

ПРАВОРАДИКАЛЬНІ ОБ'ЄДНАННЯ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Oleksandr Korniiievskiy, ScD in Political Science

National Institute for Strategic Studies, Ukraine

FAR-RIGHT ASSOCIATIONS IN SOCIAL-POLITICAL LIFE OF MODERN UKRAINE

The article covers the expansion of Ukrainian far-right associations after the Revolution of Dignity, strengthening of their influence on the structuring of the civic sector in Ukraine. The foundations of modern far-right ideology are described. Particular attention is paid to the electoral prospects of far-right radicals in the context of the basic social-value orientations of Ukrainian society. The article discovers that the political priorities of far-right radicals largely correspond to Ukrainians' sentiments and expectations observed by sociologists. At the same time, conflict methods of implementing program objectives far-right radicals espouse generally do not get significant public support. As a result, the social-political marginalization of ultra-right currently does not allow them to rely on real electoral success and gaining power in a democratic way.

Keywords: far-right radicalism, Ukrainian nationalism, far-right associations, civic activism, social-political life of Ukraine.

Зміна суспільної ситуації та політичної кон'юнктури в Україні внаслідок драматичних подій 2013-2014 рр. зумовила не лише патріотичну мобілізацію українського суспільства, а й помітну активізацію радикальних націоналістичних громадських об'єднань. Участь у поваленні влади попереднього політичного режиму та бойових діях на Донбасі надала радикальній правіці найпотужнішого імпульсу до самоорганізації від часу відновлення української державності у 1991 році.

Будучи характерним елементом політичного «ландшафту» незалежної України, праворадикальний суспільний рух повсякчас привертав увагу фахівців. Різні його аспекти досліджували А. Астаф'єв, О. Білозерська, М. Буткевич, Є. Васильчук, Т. Возняк, О. Гарань, С. Грабовський, В. Задирака, М. Кравченко, Є. Курмашов, В. Ліхачов, Г. Луцишин, Ю. Радченко, І. Танчин, В. Ткаченко, В. Чемерис, А. Шеховцов. Попри наявність значного масиву тематичних досліджень, сьогоднішній розвиток суспільно-політичних процесів обумовлює необхідність інтенсифікації наукових пошуків з метою з'ясування ролі і місця правих радикалів у громадському житті України та їхнього найближчого політичного майбутнього.

До числа праворадикальних організацій зазвичай відносять: політичні партії – Всеукраїнське об'єднання «Свобода» (ВО «Свобода»), «Національний корпус» (НК), «Правий сектор» (ПС), УНА-УНСО (Українська національна асамблея – Українська націоналістична самооборона), «Братство», інколи – Конгрес українських націоналістів (КУН); деякі громадські структури (Організація українських націоналістів (ОУН), Всеукраїнська організація «Тризуб» імені Степана Бандери, Соціал-Національна Асамблея (СНА), С14, Національний рух «ДІЯ» («Державницька ініціатива Яроша»), «Карпатська Січ» та інші); низку неформальних об'єднань та мережевих спільнот («Революційні праві сили», «Український традиціоналістичний клуб», «Чорний комітет», «Традиція і порядок», «Реванш», «Катехон», «Немезида» та інші).

Слід враховувати, що праворадикали спираються значною мірою на спільну й, до того ж, кількісно обмежену соціальну базу. Тому вельми поширеним є дрейф членства, перетікання кадрів від однієї організації до іншої. До прикладу, основою ПС стало ВО «Тризуб», основою Азовського

руху (а згодом і НК) – СНА та, особливо, парамілітарна структура «Патріот України», кадровим донором одразу кількох ультраправих організацій виступила УНА-УНСО. Втім, складним і малодослідженим залишається питання внутрішніх взаємозв'язків і впливів в ультраправому середовищі, зокрема впливу маргінальних, латентних громадських об'єднань на відомі в Україні та за її межами праворадикальні політичні партії.

Зрештою, навіть сама належність тієї чи тієї спільності до праворадикального сегменту громадської самоорганізації не завжди піддається встановленню через відсутність універсальних критеріїв правого радикалізму. Так, швейцарський політолог Ханс-Георг Бетц, аналізуючи радикальні праві партії, вважає такими партії, які: (1) не визнають культурних цінностей, соціальної рівності та соціально-політичних систем сучасних демократій без руйнування їхніх основ; (2) наголошують на етнічній гомогенності у суспільстві; (3) виступають за неоліберальну економіку, захист індивіда від корупції та свавілля державних установ, загальне благо, впровадження антифеміністичного законодавства; (4) очолює харизматичний лідер; (5) є централізованими та ієрархічно організованими об'єднаннями, що вдаються до популізму як методу отримання голосів виборців¹.

Однак, сьогодні цей перелік не є вичерпним і потребує корекції. Зокрема, в політичному спектрі сучасної України радикальні праві (ультраправі) ідентифікуються за низкою загальних і специфічних, традиційних і новітніх відмінних рис.

Серед ідеологічних маркерів українського правого радикалізму слід виділити: *критичне ставлення до парламентської демократії* – як альтернатива їй обстоюються ті чи ті різновиди авторитарного правління; *евроскептицизм* – критика політики Європейського Союзу та євроінтеграційного курсу України; *вузько етнічне визначення поняття нації* («кров і ґрунт»); *антиурбанізм*; *ксенофобію* (в діапазоні від помірної до непримиренної); *заперечення загального громадянства та рівності прав*, яким протиставляється ідея «відповідального громадянства», коли обсяг громадянських прав людини пропорційний обсягові виконуваних нею суспільних обов'язків; *мілітаризм*, який супроводжують заклики до перегляду без'ядерного статусу України; *антикомунізм*, який характеризує непримиренне ставлення до радянської доби та її спадщини: символічної та меморіальної.

Щодо «неолібералізму» ультраправих, то слід відзначити, що ідеологія української радикальної правиці рясніє антиліберальними та етатистськими мотивами. При цьому в економічній частині програми ВО «Свобода» вони є настільки сильними, що її можна вважати соціалістичною. Водночас, спільним для правих і лівих популістів є активне використання антиолігархічної риторики у публічній політиці.

Знаковою засадничою рисою вітчизняних праворадикалів, як і всіх ультраправих рухів в Європі, є орієнтація на певні «славетні» періоди своєї національної історії². В українському контексті це виявляється у посиленому апелюванні до спадщини повстанських (1942-1954), революційних (1917-1921), козацьких та, навіть, часів Київської Русі (княжої доби), ідеалізації тогочасних мілітарних традицій та військових перемог. Однак, оцінки подій минулого (приміром, Хмельниччини чи боротьби ОУН-УПА) різними соціальними та етнічними групами часто є контрверсійними і конфліктними, що надає додаткового деструктиву та конфронтаційності публічній риториці та практичній діяльності праворадикальних організацій.

На тлі такої «зануреності в минуле», останнім часом деякі українські ультраправі схильні декларувати технооптимізм, інноваційність та інші елементи забезпечення подальшого розвитку України. В їх програмних документах дедалі більше уваги приділяється питанням «наукового прориву», високих технологій, четвертої промислової революції у контексті можливості поєднання новітніх технологічних досягнень із «вічними цінностями» та перевіреними часом ієрархічними формами суспільної організації (так званий «археофутуризм»)³.

Серед основних соціально-організаційних характеристик вітчизняної радикальної правиці виокремимо такі: опертя на молодь, як на найбільш схильну до радикалізму соціальну групу; готовність до застосування сили, конфліктність; відносно висока мобілізаційна спроможність – більшість праворадикальних акцій не є масовими, проте, враховуючи загальну нечисельність

¹ Mudde, C. (2002). *The ideology of the extreme right*. Manchester: Manchester University Press.

² Віперман, В. (2008). *Європейський фашизм: порівняльний аналіз*. Київ: Дух і Літера, 226.

³ Програма політичної партії «Національний корпус» (2006). Київ: Орієнтир, 23, 40-41.

ультраправих організацій, маємо констатувати, що їх члени та безпосередні прихильники є згуртованішими, мотивованішими та дисциплінованішими, ніж у більш поміркованих політичних спільнот.

Зазначені особливості радикальної правниці визначають її місце в загальній структурі активності громадян України за сучасної доби.

До початку 2010-х років правий радикалізм в Україні зовні виявлявся переважно у теоретичній площині (інтернет-активність, інтелектуальні середовища) та в окремих резонансних подіях силового характеру (вуличні сутички, міжетнічні конфлікти, вандалізм). Винятком була кількомісячна організована участь праворадикалів (переважно членів УНА-УНСО) у протестній акції «Україна без Кучми» взимку 2000-2001 років, яка обмежилася рамками «вуличної політики». Перший мілітарний досвід українські ультраправі здобували за кордоном – у «гарячих точках» 1990-х років (Придністров'я, Грузія, Чечня, територія колишньої Югославії). Одночасно українські праві радикали напружували необхідну ідеологічну, організаційну та навичкову базу для подальшої діяльності в українському суспільстві.

Із успіхом ВО «Свобода» на парламентських виборах-2012, тим більше – з початком Євромайдану наприкінці 2013 року, українська радикальна правниця впевнено виходить із політичного андеграунду.

Після подій листопада 2013 р. – лютого 2014 р., які отримали назву «Євромайдан» та «Революція Гідності», праві радикали, що сповідують ідеологію українського націоналізму, першими після цих подій сформували нову політичну партію («Правий сектор») на основі формалізованих і неформалізованих громадських об'єднань, що брали безпосередню участь у зазначених вище подіях. Пізніше, у 2016 р., в ході політичної самоорганізації частини представників праворадикального сегменту громадської самоорганізації оформилася ще одна політична партія право радикального штибу – «Національний корпус».

Позитивно оцінюючи формування партійних структур за участі громадськості, що концептуально має сприяти виконанню політичними партіями їхньої представницької функції, вважаємо за необхідне зазначити, що практична діяльність праворадикальних партій упродовж 2014-2015 рр. мала і певні негативні наслідки для парламентського процесу: привнесення до парламенту радикальних і популістських підходів, певне зниження професійного рівня депутатського корпусу¹.

На загальному тлі мілітаризації українського громадянського суспільства, порівняно з іншими політичними силами, праворадикали вирізняються потужнішим мілітарним складником у своїй практичній діяльності. Відтак, праворадикальні політичні структури закономірно відіграли важливу роль в оборонній мобілізації у найбільш критичний період бойових дій на сході України. Так, у цей період ВО «Свобода» та ПС досить оперативно сформували боєздатні добровольчі підрозділи (добровольчий батальйон «Січ» та Добровольчий Український Корпус «ПС» відповідно). Натомість НК фактично сформувався навколо одного з перших добровольчих батальйонів (згодом – у полк «Азов») та його цивільного крила (Цивільний Корпус «Азов»), укомплектованого громадськими активістами низки давніших праворадикальних структур. Значна кількість ультраправих поповнила лави інших добровольчих батальйонів («Айдар», «Донбас», «Київ-2», «Шахтарськ» та інші).

На хвилі мілітаризації праворадикальних партій у постмайданній Україні виявляється тенденція до перенесення силових методів у суспільно-політичне життя та їх активне використання під час різного роду масових громадських акцій. Так, створено прецеденти участі озброєних представників політичних партій та їх військових структур у конфліктах різноманітного характеру в деяких регіонах і столиці України – місті Києві. У кількох випадках це призвело до людських втрат (інцидент у Мукачевому 11 липня 2015 р., теракт у Києві перед будівлею Верховної Ради України 31 серпня 2015 р.). Також праві радикали активно долучилися до процесів декомунізації, насамперед до демонтажу пам'ятників радянським державним і політичним діячам («ленінопад»), що нерідко супроводжується проявами вандалізму.

Зазначені вище та інші події засвідчили, що на внутрішньополітичній арені праворадикали намагаються тримати високий градус громадської активності, часом деструктивної за своїм

¹ *Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити*: Інформ.-аналіт. матеріали до Міжнародного круглого столу «Партійна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування» 16 вересня 2015 року (2015). Київ: Центр Разумкова, 24-26.

змістом та дійством. Показово, що у перший рік після проведення Євромайдану кількість масових протестних акцій за участі ультраправих суттєво перевершила рівень «дореволюційного» 2013 року, чому сприяло проведення 2014 року позачергових президентських, а надто – парламентських виборів. Так, упродовж серпня-жовтня 2014 р. (напередодні виборів до Верховної Ради України) представники радикальної правиці взяли участь у 275-ти масових протестних акціях, що становило 59 % від загального числа проведених за цей період такого спрямування масових заходів, учасниками яких були партійні структури або окремі політики. Відтак, найпомітнішими дійовими особами політичних протестів в Україні у перший постмайданний рік були саме праворадикальні структури – ПС і «Свобода»¹.

У післявиборчий період ультраправі надалі відзначалися проведенням гучних вуличних акцій. Уже стали традиційними велелюдні факельні марші («Марш Слави Героїв») у Києві на свято Покрови 14 жовтня, яке одночасно вшановується, як День Українського козацтва та дата заснування Української Повстанської Армії, а від 2015 р. є державним святом – Днем захисника України. Участь у цих заходах щороку бере близько 10 тис. націонал-радикалів, здебільшого – молоді люди. Масові заходи праворадикалів регулярно відбуваються також у день народження С. Бандери (1 січня) та День пам'яті Героїв Крут (29 січня). Для мітингової саморепрезентації праворадикальні організації та рухи, крім суто патріотичної, намагаються використовувати й інші тематики, найчастіше – антиолігархічного спрямування. Так, у квітні-травні 2018 р. в Києві та кількох обласних центрах відбулися ініційовані ВО «Свободою», НК та ПС «марші сили нації «За українське майбутнє без олігархів» (у столиці України у цьому заході взяли участь понад 5 тис. учасників). Наступного року – 24 лютого 2019 р. у столиці України низка націоналістичних структур на чолі з ВО «Свобода» під час кількатисячного «Віча гідності за чисті вибори» анонсували масштабну спільну кампанію проти «скупівлі голосів олігархами» та інших фальсифікацій народного волевиявлення.

Поряд із мітинговою та протестною активністю, праві радикали долучилися до утворення та підтримки волонтерських ініціатив та організацій, громадських об'єднань патріотично-виховного, освітнього, видавничого, правозахисного спрямування. Так, силами молодіжного крила ВО «Свобода» – ВМГО «Сокіл» – розгорнуто всеукраїнську мережу з 16-ти спортивно-вишкільних таборів, впроваджено низку культурно-гуманітарних ініціатив. Матеріальним забезпеченням українських військових із Західної України на Донбасі опікується створений під патронатом ВО «Свобода» Благодійний фонд «Свобода-Гідність-Перемога». НК опікується діяльністю створеного уперше в Україні видавництва військових-добровольців та волонтерів «Орієнтир», реалізацією соціального молодіжного проекту «Козацький дім», роботою літературно-просвітницького клубу «Пломінь», організацією військово-патріотичного табору для дітей та юнацтва «Азовець». Слід додати, що певна частина користувачів соціальних мереж до парамілітарних організацій віднесла створену в структурі НК громадську організацію «Національні дружини»². На її офіційному сайті (<http://ndrugua.org/>) зазначено: «Це організація, метою якої є забезпечення порядку на вулицях українських міст. Особовий склад організації – це колишні учасники бойових дій, патріотична молодь та небайдужі громадяни, що поділяють наше прагнення покращити безпекову ситуацію в державі». Утім, визначені й оприлюднені ГО «Національні дружини» пріоритетні напрями своєї діяльності (охорона громадського порядку, сприяння обороні України, утвердженню здорового способу життя, захист малого та середнього бізнесу), практичні дії місцевих осередків цієї громадської структури дають підстави класифікувати її як радикальну націоналістичну організацію, головне спрямування діяльності визначає забезпечення різних складових національної, передусім суспільної, безпеки.

У контексті вищезазначеного зробимо наголос на тому, що наразі важко сказати, чи вдасться правим радикалам конвертувати свою громадську активність у реальну суспільну підтримку та конкретні політичні результати. При цьому не можна оминати увагою, що нинішня суспільно-політична кон'юнктура є, назагал, досить сприятливою для радикальної правиці. Оскільки всі її

¹ Яблонський, В.М., Вознюк, П.Ф., Горєлов, Д.М. та ін. (2015). *Розвиток громадянського суспільства в Україні: аналіт. доп.* Київ: НІСД, 25-27.

² Позняк-Хоменко, Н. (2018). Робінгуди: український варіант? *Україна молода*, 13, 4; Яніцький, В. Національні дружини – загроза суспільству чи крок на шляху його реформування. *Lb.ua*. <https://ukr.lb.ua/blog/vasylyanitskiy/393777_natsionalni_druzhini-zagroza.html> (2019, березень, 06).

представники виступають за більш рішучі зміни в суспільстві, посилення Української держави як у зовнішній, так і у внутрішній політиці, популярність правих радикалів мала би зростати.

Отже нинішній праворадикальний «порядок денний» їхніх першочергових дій багато в чому співвідноситься з реальними суспільними настроями та очікуваннями. Так, хоча певні успіхи України на шляху демократичного розвитку зумовлюють зростання числа прибічників демократії, в суспільстві зберігається «ядро» авторитаристських орієнтацій на рівні 15-20 % опитаних громадян України: приміром, за інформацією Центру Разумкова (одного із впливових недержавних аналітичних центрів України) у 2017 р. демократію підтримували 56 %, авторитаризм могли би сприйняти 18 %, байдужими до характеру політичного режиму виявилися 14 %¹.

Слід також додати, що на тлі загального переважання демократичних переконань останніми роками збільшується кількість громадян України, готових поступитися громадянськими правами і свободами заради наведення порядку в країні. Зокрема, дослідження соціологічної групи «Рейтинг» 10-22 квітня 2018 р. засвідчило, що таку позицію поділяють 70 % опитаних (у 2017 р. цей показник становив 63 %). Натомість, посилення свободи і демократії за відсутності порядку підтримують лише 15 % респондентів (у 2017 р. цей показник становив 22 %). Отже, у тій чи іншій пропорції прихильники «твердої руки» переважають в усіх освітніх, майнових і вікових групах опитаних. Зростання авторитарних настроїв корелюється зі збільшенням числа тих, хто вважає, що Україна нині рухається у невірному напрямку, та громадян, переконаних у посиленні корупції останніми роками й невдоволених теперішньою «м'якістю» покарань за корупційні дії. Стабільним залишається й суспільний запит на деолігархізацію: згідно з результатами зазначеного вище дослідження, 16 % українців очікує від наступного Глави Української держави передусім зменшення впливу олігархів на політику². За результатами іншого дослідження, 53 % опитаних ладні обмежити олігархів у правах³.

Очевидно, що прагнення жорсткої, навіть авторитарної влади, яка є центральним пунктом ультраправої ідеології, зумовлено хронічно важкою соціально-економічною ситуацією, критичною втратою українськими громадянами відчуття безпеки внаслідок останніх подій в країні, а відтак – наростанням їх недовіри до чинної влади, правлячого класу, демократичних інститутів та обраної моделі врядування загалом.

Громадяни України найчастіше фактично солідаризуються з правою ідеологією в акцентованому неприйнятті ЛГБТ, одностатевих шлюбів, етнічної злочинності тощо. Зокрема, з лідером суспільних антипатій серед етнічних груп України – ромською громадою – масова свідомість схильна ототожнювати такі злочини, як шахрайство, крадіжки та наркотовілля. Й саме вони є традиційним об'єктом агресії з боку українських ультраправих, які для значної частини населення виступають як «борці з криміналом». Показово, що у 2018 р. 47 % учасників опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи», допускало звуження обсягу прав ромів, ще стільки ж – неповноправність ЛГБТ⁴. І це при тому, що наразі ще не всі тематики, потенційно здатні розширити базу підтримки радикальної правниці (наприклад, проблема мігрантів), набули належного розголосу та встигли стати суспільно значущими в Україні.

До того ж, українське суспільство невпинно радикалізується в сенсі збереження (нехай і з певними коливаннями) загальної тенденції до збільшення числа прихильників радикальних – хоч і не конче насильницьких – змін.

З іншого боку, попри «трендові» в нинішній ситуації патріотично-мобілізаційну активність та політичний радикалізм українських ультраправих, попри зростання як числа невдоволених

¹ *Політична культура та парламентаризм в Україні: сучасний стан та основні проблеми*. Інформ.-аналіт. матеріали до фахової дискусії 14 грудня 2017 р. (2017). Київ: Центр Разумкова, 8.

² *Суспільно-політичні настрої українців: нові виклики*. Соціологічна група «Рейтинг». <http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/obshchestvenno-politicheskie_nastroeniya_ukraincev_novye_vyzovy.html> (2019, березень, 06).

³ *Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016-2018)*. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. <<https://dif.org.ua/article/shcho-ukraintsi-znayut-ta-dumayut-pro-prava-lyudini-otsinka-zmin-2016-2018>> (2019, березень, 06).

⁴ *Що українці знають і думають про права людини: оцінка змін (2016-2018)*. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. <<https://dif.org.ua/article/shcho-ukraintsi-znayut-ta-dumayut-pro-prava-lyudini-otsinka-zmin-2016-2018>> (2019, березень, 06).

українською владою, так і числа прибічників рішучих змін, попри солідаризацію «мовчазної більшості» із деякими знаковими правими цінностями, електоральні результати праворадикалів залишаються звично скромними.

Після майже феноменального, як для «флангової» партії, успіху «Свободи» у 2012 р., президентська та парламентська виборчі кампанії 2014 р. виявилися для них невдалими: О. Тагнибок (ВО «Свобода») і Д. Ярош (ПС) разом здобули менше голосів (1,86 %; 1,16 % і 0,7 % відповідно), ніж, приміром, В. Рабинович (2,25 %). Крім того, ВО «Свобода» (4,71 %) та ПС (1,8 %) не подолали п'ятивідсотковий бар'єр на виборах 2014 року до Верховної Ради України. У підсумку, парламентське представництво праворадикалів обмежалося десятком «мажоритарників» (6 народних депутатів України – від ВО «Свобода», 1 – від ПС, решта – самовисуванці) та ще кількома депутатами, обраними до Парламенту України за списками інших політичних сил.

Дещо успішнішими для крайніх правих стали місцеві вибори 2015 року, але це стосується виключно найбільш досвідченого і впізнаного з-поміж праворадикальних суб'єктів політичного процесу – ВО «Свобода»: сформовано фракції у 15-ти обласних радах та здобуто посади міських голів у 3-х обласних центрах на заході України (Івано-Франківськ, Тернопіль, Хмельницький).

У разі збереження чинного бар'єра представництва (5 %) правим радикалам без об'єднання своїх партійних структур буде вкрай складно потрапити до наступного скликання Верховної Ради України за виборчими партійними списками. Електоральна соціологія засвідчує досить невисоку громадську підтримку радикальної правіці. Згідно з результатами соціологічних досліджень, восени 2018 р. підтримка ВО «Свобода» серед громадян сягала 3 %, а кандидата у Президенти України від ВО «Свобода» Р. Кошулинського (підтриманого також ПС, КУН, ОУН та С14) – лише 0,7 %¹. Слід додати, що відповідно до результатів наступного профільного дослідження КМІС у лютому 2019 р., з наближенням виборів рейтинг Р. Кошулинського серед тих, хто визначився, практично не змінився (0,8 %), а підтримка ВО «Свобода» навіть зменшилася до 1,7 %².

Показники інших провідних ультраправих громадських структур (НК, ПС, Національний рух «ДІЯ») та їх лідерів ніколи за жодними опитуваннями не перевищували середнього рівня статистичної похибки (1,5 %). Втім, припустимося думки, що навіть об'єднання усіх українських праворадикалів не гарантуватиме їм успіху в багатомандатному окрузі: за оцінкою фахівцями Центру Разумкова (станом на жовтень 2017 р.) перспектив гіпотетичної єдиної радикал-правіці, консолідована участь у передвиборній кампанії ВО «Свобода», НК і ПС забезпечила б їм на той час лише 4,2 % голосів виборців, які мали намір голосувати³.

І справа тут далеко не лише у недостатній присутності радикальної правіці в інформаційному просторі, їхній більшою мірою удаваній «медіа-ізоляції». Зростання популярності радикалів стримує, насамперед, те, що в кожному суспільстві кількість громадян, схильних до підтримки радикальних дій (а не лише радикальних гасел), як правило, є незначною.

На думку українських соціологів, громадяни України, загалом, не є прибічниками екстремістських та, навіть, просто активних форм соціального чи політичного за своїм характером протесту. Приміром, 55,9 % опитаних узагалі не схвалюють проведення масових протестних акцій в Україні за нинішньої ситуації. З-поміж форм захисту своєї громадянської чи політичної позиції пересічні громадяни віддають перевагу мирним, неконфліктним практикам, як-то участь у виборах (69,2 %), підписання петицій та звернень громадян (28,2 %). До участі в акціях протесту готові 12,4 %, громадянської непокори – 5,6 %, застосування зброї – 3,8 %⁴. Тобто, хоча суспільство дедалі більше прагне радикальних змін, однак й дотепер не сприймає радикальних, екстремістських способів вирішення нагальних для людини, суспільства, держави проблем. Відтак, надмірний радикалізм ультраправих здатен радше відвернути від них частину потенційних прихильників, суттєво звужуючи соціальну базу радикальної правіці.

¹ Моніторинг електоральних настроїв українців: листопад 2018 року (2018). Київ: КМІС; Центр Разумкова; Рейтинг, 25, 37.

² Рейтинг підтримки партій і політичних лідерів: Лютий 2019 року. Київський міжнародний інститут соціології. <<https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=825&page=1>> (2019, березень, 06).

³ Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації: Результати соціологічного дослідження: Прес-реліз (2017). Київ: Центр Разумкова, 5.

⁴ Соціально-політична ситуація в Україні: вересень 2018 року (2018). Київ: Центр Разумкова, КМІС, SOCIS, 17-19.

У контексті вищезазначеного припустимося також й думки, про те, що на симпатії та голоси й без того досить вузького праворадикального сегмента суспільства, вочевидь, і надалі претендуватиме декілька політичних сил. Така розпорошеність робить примарними шанси навіть на повторення результату ВО «Свобода» на парламентських виборах у 2012 році. Утім, слід враховувати, що чимало правих радикалів із їхньою зневагою до парламентаризму взагалі не орієнтовані на досягнення електорального успіху, традиційно тяжіючи до «вуличної політики» та неконвенційних форм політичної діяльності. Нереалізовані політичні амбіції ультраправих зумовлюватимуть їхнє прагнення щонайгучніше заявити про себе епатажними, а то й безпосередньо силовими акціями «прямої дії» (факельні марші, пікети, акти вандалізму, протидія незаконним забудовам, напади на представників етнічних меншин, ЛГБТ-активістів, ідеологічних опонентів тощо).

Висновки. За сучасної доби ультраправі перебувають серед лідерів у всіх видах громадянської активності – протестах, волонтерстві, політичній самоорганізації, військовому добровольчому рухові. При цьому праворадикали найвиразніше уособлюють конфліктні, насильницькі громадські практики, додатково легітимізуючи силовий фактор у суспільному житті та послаблюючи державну монополію на насильство. Втім, не можна обійти увагою й висновок експертів про те, що «сучасний розвиток праворадикальних організацій є адекватною відповіддю на стан речей», «вони є прихильниками не крайнього націоналізму, про який нам розповідають з російських телеканалів, а швидше державного націоналізму та націонал-демократії»¹.

Незаконне застосування сили та екстремізм, безумовно, обмежують політичні перспективи радикальної правіці, оскільки більшість українських громадян наразі не схильна до підтримки ультранаціоналістичних гасел, а надто – екстремістських дій. За такої ситуації тенденції політичної ізоляції та маргіналізації крайніх правих в Україні залишаються досить стабільними впродовж майже всіх електоральних циклів, простежуючись, зокрема, й напередодні чергових президентських і парламентських виборів 2019 року. Водночас, соціальна база і мобілізаційний ресурс праворадикалів потенційно залишаються здатними до розширення. В кожному разі, масштаби та дієздатність праворадикального сегмента українського суспільства визначають необхідність його подальших системних досліджень.

References:

1. Mudde, C. (2002). *The ideology of the extreme right*. Manchester: Manchester University Press. [in English].
2. *Monitorynh elektoralnykh nastroyv ukrainsiv: lystopad 2018 roku* [Monitoring electoral mood of Ukrainians: November] (2018). Kyiv: KMIS; Tsentr Razumkova; Reitynh. [in Ukrainian].
3. *Partiina systema Ukrainy do i pislia Maidanu: zminy, tendentsii rozvytku, suspilni zapyty* : Inform.-analit. materialy do Mizhnarodnoho kruhloho stolu «Partiina systema Ukrainy na suchasnomu etapi: vyklyky, problemy, suspilni ochikuvannia» 16 veresnia 2015 roku [The party system of Ukraine before and after the Maidan: changes, development trends, public demand: Information and analytical materials for the International Round Table «The party system of Ukraine at the modern stage: challenges, problems, public expectations» September 16, 2015]. (2015). Kyiv: Tsentr Razumkova. [in Ukrainian].
4. *Politychna kultura ta parlamentaryzm v Ukraini: suchasnyi stan ta osnovni problemy*: Inform.-analit. materialy do fakhovoi dyskusii 14 hrudnia 2017 r. [Political culture and parliamentarism in Ukraine: current situation and main issues: Information and analytical materials for the professional discussion on December 14, 2017] (2017). Kyiv: Tsentr Razumkova. [in Ukrainian].
5. Pozniak-Khomenko, N. (2018). Robinhudy: ukrainskyi variant? [Robin Hoods: Ukrainian version?]. *Ukraina moloda* [Ukraine young], no 13, 4. [in Ukrainian].
6. *Prohrama politychnoi partii «Natsionalnyi korpus»* [The program of the political party «National Corps»] (2006). Kyiv: Oriientyr. [in Ukrainian].
7. Reitynh pidtrymky partii i politychnykh lideriv: Liutyi 2019 roku [The rating of support for parties and political leaders: February 2019]. *Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii* [Kyiv International Institute of Sociology]. <<https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=825&page=1>> (2019, March, 06). [in Ukrainian].
8. Safoniuk, T. Ideolohichna hama Volyni, abo Khto za shcho boretsia [The ideological range of Volyn, or Who is struggling for what]. *konkurent.in.ua*. <<https://konkurent.in.ua/news/volin/20208/ideologichna-gamma-volini-abo-hto-za-scho-boretsya.html>> (2019, March, 06). [in Ukrainian].

¹ Сафонюк, Т. Ідеологічна гама Волині, або Хто за що бореться. *Konkurent.in.ua*. <<https://konkurent.in.ua/news/volin/20208/ideologichna-gamma-volini-abo-hto-za-scho-boretsya.html>> (2019, березень, 06).

9. Shcho ukrainsi znaiut i dumaiut pro prava liudyny: otsinka zmin (2016-2018) [What Ukrainians know and think about human rights: assessment of changes (2016-2018)]. *Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva* [Ilko Kucheriv «Democratic Initiatives» foundation]. <<https://dif.org.ua/article/shcho-ukrainsi-znayut-ta-dumayut-pro-prava-lyudini-otsinka-zmin-2016-2018>> (2019, March, 06). [in Ukrainian].
10. *Sotsialno-politychna sytuatsiia v Ukraini: veresen 2018 roku* [Socio-political situation in Ukraine: September 2018] (2018). Kyiv: Tsentrazumkova, KMIS, SOCIS. [in Ukrainian].
11. *Stavlennia hromadian Ukrainy do suspilnykh institutiv, elektoralni oriantatsii: Rezultaty sotsiologichnoho doslidzhennia*: Pres-reliz [The attitude of Ukrainian citizens to public institutions, electoral orientation: The results of a sociological study: Press release] (2017). Kyiv: Tsentrazumkova. [in Ukrainian].
12. Suspilno-politychni nastroi ukrainsiv: novi vyklyky [Social-political sentiments of Ukrainians: new challenges]. *Sotsiologichna hrupa «Reitynh»* [Sociological group «Rating»]. <http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_ukraincev_novye_vyzovy.html> (2019, March, 06). [in Ukrainian].
13. Viperman, V. (2008). *Yevropeiskyi fashyzm: porivnialnyi analiz* [European fascism: comparative analysis]. Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian].
14. Yablonskyi, V.M., Vozniuk, P.F., Horielov, D.M. ta in. (2015). *Rozvytok hromadianskoho suspilstva v Ukraini: analit. dop.* [Development of civil society in Ukraine: analytical report]. Kyiv: NISD. [in Ukrainian].
15. Yanitskyi, V. Natsionalni druzhyny – zahroza suspilstvu chy krok na shliakhu yoho reformuvannia [The National Squads – a threat to society or a step towards reforming it]. *Lb.ua*. <https://ukr.lb.ua/blog/vasyl_yanitskyi/393777_natsionalni_druzhini-zagroza.html> [in Ukrainian]. (2019, March, 06).